

LBRIS

We know
books

Minouche Shafik

Ce ne datorăm unii altora

**Un nou contract social
pentru o lume mai bună**

Traducere din limba engleză de
SIMONA IACOB

LITERA
București

What We Owe Each Other
A New Social Contract
Minouche Shafik
Copyright © 2021 Minouche Shafik
Toate drepturile rezervate

Editura Litera
tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: contact@litera.ro
www.litera.ro

Ce ne datorăm unii altora. Un nou contract social pentru o lume mai bună
Minouche Shafik

Copyright © 2022 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză de
Simona Iacob

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Mirela Petrescu, Ramona Ciortescu
Corector: Rodica Crețu
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress: Liviu Rusu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Shafik, Minouche

Ce ne datorăm unii altora : un nou contract social pentru o
lume mai bună / Minouche Shafik ; trad. din lb. engleză de
Simona Iacob. - București : Litera, 2022
ISBN 978-606-33-8991-7

I. Iacob, Simona (trad.)

*Pentru Adam, Hanna, Hans-Silas, Maissa,
Nora, Olivia și Raffael*

CUPRINS

Prefață	9
1 Ce este contractul social?	17
2 Copii	44
3 Educație	64
4 Sănătate	87
5 Muncă	111
6 Bătrânețe	136
7 Generații	160
8 Un nou contract social	180
Mulțumiri	208
Credite ilustrații	210
Note	213
Indice	265

CAPITOLUL 1

Ce este contractul social?

Societatea este totul. Mulți dintre noi trecem prin viață gândindu-ne că ne descurcăm singuri. Unii vor recunoaște meritele familiilor din care fac parte (sau, din contră, le pot învinovăți) pentru soarta lor, dar rareori ne gândim la forțele mai mari care ne influențează destinele – țara în care se întâmplă să ne naștem, atitudinile sociale predominante într-un anumit moment din istorie, instituțiile care guvernează economia și politica noastră sau pur și simplu norocul. Acești factori mai largi determină tipul de societate în care trăim și sunt cei mai importanți factori determinanți ai experienței noastre umane.

Gândiți-vă la un exemplu de viață în care societatea joacă un rol foarte mic. În 2004 am petrecut timp cu o familie în Amazonul ecuadorian. Antonia, gazda mea, avea 12 copii, iar fiica ei cea mare era pe cale să nască primul ei nepot. Locuiau la marginea pădurii tropicale, fără drum, electricitate, apă curentă sau salubritate. Exista o școală, dar la o distanță considerabilă, așa că prezența copiilor nu era una constantă. Cu toate acestea, Antonia era lucrător în serviciul comunitar de sănătate și avea acces prin radio la un medic dintr-un oraș din apropiere care îi putea oferi sfaturi atât ei, cât și celorlalți. În afară de acest serviciu (înființat de o organizație caritabilă), ea și soțul ei trebuiau să fie complet independenți, culegând hrană din pădure, educându-și copiii cum să supraviețuiască în mediul lor. În rarele ocazii în care aveau nevoie de un lucru pe care nu puteau să-l găsească sau să-l facă singuri (cum ar fi o oală de gătit), căutau pepite de aur în Amazon, pe care le schimbau apoi într-o piață, la care ajungeau după o lungă călătorie cu canoa.

Poate pare un exemplu extrem și îndepărtat, dar ne folosește pentru a ne reaminti cât de obișnuiți suntem cu lucrurile pe care ni le oferă viața colectivă într-o societate – infrastructură, acces la educație și la asistență medicală, legi care permit existența piețelor în care putem câștiga venituri și putem avea acces la bunuri și servicii. Antonia și fiica ei au promis să-și numească bebelușul Minouche, ceea ce a fost o mare onoare. De multe ori mă întreb ce fel de viață va avea cealaltă Minouche, pentru că s-a născut într-o societate foarte diferită.

Modul în care este structurată o societate are consecințe profunde asupra vieții celor care trăiesc în ea și asupra arhitecturii șanselor cu care se confruntă. Această structură determină nu doar condițiile lor materiale, ci și bunăstarea, relațiile și perspectivele lor de viață. Structura societății este determinată de instituții precum sistemele sale politice și juridice, economia, modul în care se organizează viața familială și comunitară.¹ Toate societățile aleg să lase unele aspecte în seama cetățenilor, în timp ce altele sunt stabilite în mod colectiv. Normele și regulile ce guvernează modul în care funcționează acele instituții colective este ceea ce voi numi contract social, care este cel mai important factor determinant al tipului de viață pe care o ducem. Dată fiind importanța sa și pentru că majoritatea oamenilor nu își pot părăsi cu ușurință societățile, contractul social necesită consimțământul majorității și o renegociere periodică pe măsură ce circumstanțele se schimbă.

Trăim într-o perioadă în care, în multe societăți, oamenii se simt dezamăgiți de contractul social și de viața pe care acesta le-o oferă. Acest lucru se întâmplă în ciuda câștigurilor uriașe ale progresului material pe care le-a înregistrat lumea în ultimii 50 de ani.² Sondajele arată că, în Statele Unite, Europa, China, India și în multe alte țări în curs de dezvoltare, patru din cinci persoane consideră că „sistemul” nu acționează în favoarea lor.³ În multe țări dezvoltate, cei mai mulți dintre locuitori nu mai speră că urmașii lor vor avea un trai mai bun decât au avut ei. În lumea în curs de dezvoltare, aspirațiile privind educația, asistența medicală și locurile de muncă depășesc deseori capacitatea unei societăți de a le oferi. Iar muncitorii din întreaga lume își fac griji cu privire la pierderea mijloacelor de trai din cauza lipsei de competențe sau a perspectivei automatizării.

Această nemulțumire ia multe și diferite forme. Unii locuitori din zonele rurale și din orașele mici susțin că atenția și resursele sunt alocate în mod disproporționat orașelor în detrimentul lor. Populațiile indigene din unele țări consideră că imigranții le schimbă societatea și primesc beneficii înainte de a fi plătit cotizații. Unii dintre membrii unor rase cândva dominante detestă faptul că alte etnii cer tratament egal. Unii bărbați se simt amenințați de noua putere a femeilor și de politici precum norme și obiective care îi dezavantajează. O parte dintre tineri sunt din ce în ce mai vehemenți cu privire la persoanele în vârstă, care, consideră ei, consumă o pondere tot mai mare de resurse în domeniul asistenței medicale și al pensiilor, lăsându-le drept moștenire datorii și distrugerea mediului. La rândul lor, unii oameni în vârstă consideră că tinerii nu sunt suficient de recunoscători pentru sacrificiile din trecut făcute în numele lor.

Această carte încearcă să dezvăluie cauzele profunde ale acestei dezamăgiri prin prisma contractului social – o abordare care recunoaște primatul așteptărilor și al reciprocității, eficiența și valoarea în prevederile colective și partajarea riscurilor, precum și importanța adaptării la o lume schimbată, dacă nu vrem să asistăm la o fracturare distructivă a încrederii reciproce pe care se bazează spiritul civic și societatea. Cât datorează societatea unui individ și ce datorează un individ în schimb? Și, în aceste vremuri de mari schimbări, cum ar putea fi necesar ca acele obligații reciproce să se adapteze? Răspunsurile la aceste întrebări par a fi în centrul rezolvării multor provocări politice, economice și sociale cu care se confruntă lumea de astăzi.

Așteptările și contractul social

Cine suntem „noi” din întrebarea „Ce ne datorăm unii altora?” Față de cine simțim că avem obligații reciproce? Aceasta este o întrebare complexă, care are dimensiuni personale, culturale și istorice. Îmi place să îmi imaginez că obligațiile reciproce sunt niște cercuri concentrice. În centru, majoritatea dintre noi simțim cele mai mari obligații față de familia și de prietenii noștri cei mai apropiați. Părinții vor face sacrificii uriașe pentru copiii lor;

prieteniilor vor depune eforturi mari pentru a se sprijini reciproc. Pe următorul inel al cercului se află comunitatea în care trăim. Acesta este deseori domeniul grupurilor de voluntari, al asociațiilor religioase, al structurilor administrației locale și de vecinătate. Pe următorul inel se află statul național, în care ne datorăm reciproc obligațiile cetățenești – plata impozitelor, respectarea legilor, votul, implicarea în viața publică. Într-un proiect de integrare regională, cum ar fi Uniunea Europeană, a existat o încercare de a stimula un sentiment de „noi“ pe un alt cerc format din cetățeni ai statelor naționale care sunt membre ale uniunii. Lumea reprezintă cercul exterior, unde obligațiile pot fi mai slabe, dar devin mai evidente când există o criză umanitară sau o provocare globală precum schimbările climatice, moment în care devine importantă solidaritatea internațională.

În fiecare zi trecem prin obligații reciproce și avem grijă de ceilalți, nu doar în familiile noastre, ci în comunitățile și în statele naționale, cu mult mai mult decât interesul nostru restrâns. Îndeosebi, plătim impozite care vor aduce beneficii oamenilor din alte părți ale țării (și, uneori, din alte părți ale lumii) cu care nu ne vom întâlni niciodată. Facem acest lucru deoarece considerăm că traiul într-o societate corectă și bine gestionată ne ajută să ducem o viață mai bună și suntem dispuși să ne aducem contribuția pentru a realiza acest lucru în propriul interes și din solidaritate față de concetățenii noștri. Angajatorii din multe țări sunt obligați să ofere beneficii angajaților, cum ar fi concediul pentru creșterea copilului și pensiile, iar mulți adaugă pe lângă acestea beneficii opționale. Ne bazăm pe infrastructura furnizată din fonduri publice pentru furnizarea de combustibil și de apă, transport și salubritate și ne așteptăm ca aceasta să fie disponibilă universal. Ne așteptăm la școli decente, servicii medicale și siguranță pe străzile noastre în schimbul cărora respectăm legea. Toate acestea sunt modalități prin care ne echilibrăm dorințele individuale și nevoia de a trăi împreună cu alți oameni. Această solidaritate colectivă se extinde de-a lungul generațiilor când facem investiții pe termen lung și invers, când consumăm resurse care răpesc posibilitățile generațiilor viitoare.

De-a lungul istoriei, oamenii și-au pus în comun resursele în diferite proporții pentru a se bucura de beneficii și pentru a gestiona riscurile care decurg din viața în grupuri mari. Printre aceste beneficii se numără specializarea muncii, apărarea reciprocă și infrastructura comună. Pe măsură ce grupurile se măresc – de la familie la sat până la marile orașe și state naționale –, obligațiile reciproce devin mai abstracte și sunt adesea mediate prin instituții și prin procesul politic. În loc să „datorăm“ ceva familiei sau comunității noastre, obligațiile noastre se transformă în solidaritate față de concetățeni ori în datorie față de țara noastră. În trecut, de exemplu, familiile își educau copiii, aveau grijă de bolnavi și de șomeri acasă; astăzi, majoritatea se bazează pe școli, pe instituții medicale și (în unele țări) pe indemnizațiile de șomaj plătite de stat. De aceea astăzi se așteaptă ca oamenii să contribuie la binele comun când sunt adulți productivi și, în schimb, să primească o educație când sunt tineri și sprijin când sunt bolnavi, șomeri sau bătrâni. Natura exactă a acestor așteptări variază în funcție de normele culturale, de instituțiile, politicile și de legile care definesc drepturile și obligațiile indivizilor în raport cu cele ale societății în general, dar existența unor astfel de așteptări este universală.

Deși aceste așteptări au existat încă de la începuturile societății umane, ele s-au schimbat considerabil în timp. De exemplu, de-a lungul istoriei, în fiecare societate, practic, grija pentru tineri și bătrâni a fost responsabilitatea femeilor, în timp ce educația, sănătatea și ocuparea forței de muncă, în cazul generației următoare, au avut tendința de a fi o responsabilitate colectivă, așa cum este astăzi. În majoritatea țărilor au existat, de asemenea, niște așteptări ca cetățenii mai bogați să ofere o anumită protecție sau sprijin oamenilor săraci din comunitățile lor. Din punct de vedere istoric, această abordare voluntară a carității, adesea facilitată de instituțiile religioase, s-a dovedit inadecvată și a avut rezultate foarte inegale. Pe măsură ce țările au devenit mai bogate, cetățenii au avut din ce în ce mai multe așteptări ca statul să-și asume responsabilitatea pentru furnizarea de servicii pe o bază mai consecventă și mai echitabilă și să crească veniturile necesare prin impozitare.⁴

Filosofii au dezbătut vreme îndelungată despre modul în care ar putea fi convinși indivizii liberi să trăiască împreună într-o societate și care ar trebui să fie un set rezonabil de așteptări.⁵ Totuși acest concept – de dependență reciprocă voluntară în schimbul unor beneficii altfel inaccesibile – a devenit cunoscut în timpul Iluminismului sub numele de contract social. Diverși gânditori au susținut diferite tipuri de contracte sociale, dar toți l-au încadrat inițial în termenii predominanți ai zilei: drepturile indivizilor într-o monarhie.

Thomas Hobbes susținea că indivizii egoiști, dar raționali, ar trebui să se supună voluntar autorității unui suveran absolut ca singura modalitate sigură de a evita starea brută a naturii.⁶ În viziunea lui John Locke, scopul contractului social era să mențină viețile, libertățile și bunăstarea cetățenilor: astfel, dacă suveranul nu reușea să apere aceste drepturi, cetățenii aveau dreptul să se revolte și să creeze o nouă societate politică.⁷ Jean-Jacques Rousseau era preocupat de păstrarea libertății, recunoscând în același timp că erau necesare compromisuri pentru a conviețui într-o societate bună, dat fiind că oamenii erau din ce în ce mai interdependenți. Potrivit acestuia, contractul social are nevoie de instituții politice – cum ar fi un parlament reprezentativ – care permiteau cetățenilor să adopte legile cărora urmau așadar să li se supună voluntar, oferind astfel justificarea pentru autoritatea statului.⁸ Pentru toți cei trei filosofi, așteptările individului și ale statului erau minime în comparație cu ale noastre: contractul social nu era decât condiția prealabilă pentru a trăi într-o societate liberă de exploatare.

Dar, pe măsură ce monarhiile au trebuit să cedeze din ce în ce mai multă putere cetățenilor, dezbaterile despre contractul social s-a orientat către obligațiile cetățenilor și către ceea ce ne datorăm unii altora. În *The Theory of Moral Sentiments* (*Teoria sentimentelor morale*), Adam Smith, a cărui gândire a pus bazele economiei moderne, a vorbit despre necesitatea „cercurilor de simpatie“, în care indivizii egoiști aveau grijă și de bunăstarea altora.⁹ În opinia lui Smith, solidaritatea socială sădită de empatie avea raționamente morale, politice și economice.¹⁰ Raționamentul moral este acela că, în fiecare societate, indivizii au nevoi de bază – cum ar fi accesul la asistență medicală primară, siguranță, suficiente venituri pentru a evita

excluziunea socială, suficientă educație pentru a găsi un loc de muncă și a lua decizii din poziția de cetățeni informați –, nevoi pe care ar fi greșit din punct de vedere moral să nu le fie asigurate. Raționamentul politic pentru solidaritate socială este acela că, pentru a avea democrații funcționale, cetățenii trebuie să aibă suficiente experiențe comune pentru a simți că au un scop comun.¹¹ Raționamentul economic este că împărțirea de către un număr mare de cetățeni a riscurilor pentru lucruri precum boala, șomajul și pensiile este mai eficientă decât eforturile individuale pentru asigurare personală.

În viziunea lui Smith există, de asemenea, limite ale simpatiei, limite privind așteptările individuale, precum și un refuz de a împărți riscurile când indivizii se comportă „nepotrivit“. Și așa este și astăzi. Majoritatea oamenilor sunt dispuși să împartă acele riscuri care nu sunt vina individului – handicap sau pierderea locului de muncă din cauza unui accident ori a unui șoc economic neașteptat. Cu toate acestea, dacă pierderile sunt rezultatul fumatului, al condusului în stare de ebrietate ori al performanțelor slabe la locul de muncă, mulți consideră că indivizii ar trebui să suporte consecințele acțiunilor lor. În același timp, în opinia altora, comportamentul inadecvat este cel mai adesea produsul educației, al lipsurilor sau chiar al bolilor psihice. Judecățile morale cu privire la comportamentul individual și responsabilitate sunt adesea esențiale pentru întrebările despre cât de generos ar trebui să fie contractul social.

Cel mai influent filosof al secolului XX care a discutat despre contractul social ca bază pentru crearea unei societăți drepte a fost John Rawls.¹² Ar trebui să concepem contractul social, a susținut acesta, în spatele „unui vâl al ignoranței“, și anume fără să cunoaștem în prealabil statutul pe care îl vom avea în acea societate. Deoarece nu știam dacă ne vom naște într-un mediu privilegiat sau sărac, aveam să concepem un contract social care să fie drept. Principiul său de egalitate de șanse afirmă că „cei care au același nivel de talent și de abilitate și au aceeași disponibilitate de a le folosi, ar trebui să aibă aceleași perspective de succes, indiferent de locul lor inițial în sistemul social“. ¹³ Astăzi, noțiunea de egalitate de șanse se află la baza așteptărilor multor cetățeni din întreaga lume, iar percepția absenței sale este o sursă importantă de anxietate și de nemulțumire.

În societățile moderne există așteptarea că aceia care se străduiesc din greu își vor îmbunătăți soarta. Acest lucru nu a fost întotdeauna valabil și în multe societăți tradiționale a existat o acceptare aproape fatalistă a ierarhiei dominante, unii susținând că aceasta este esențială pentru ordinea socială. Dar astăzi, în majoritatea țărilor, contractul social permite mobilitatea socială, deoarece pare mai echitabilă, unește societatea și permite acțiunea colectivă. Săracii trebuie să aibă speranța că ei sau copiii lor o vor duce mai bine. Bogații trebuie să se teamă ca nu cumva copiii lor să fie mai săraci, pentru a încuraja preocuparea față de cei mai puțin înstăriți și pentru a crea un sentiment de interes comun.

În practică, există diferențe mari între țări în ceea ce privește arhitectura șanselor pe care acestea le oferă cetățenilor lor. De exemplu, în Danemarca sunt necesare în medie aproximativ două generații pentru ca o persoană să treacă de la venituri mai mici la venituri medii; în Regatul Unit este nevoie de cinci generații, iar în țări extrem de inegale, precum Brazilia, Africa de Sud și Columbia, este nevoie de mai mult de nouă generații. Aceste diferențe în mobilitatea socială (figura 1) reprezintă parțial motivul pentru care vedem cea mai mare frustrare față de contractul social tocmai în acele țări în care perspectivele ca o persoană să-și îmbunătățească situația în timp sunt scăzute sau au scăzut în ultima perioadă. Există, de asemenea, multe dovezi că dezavantajul, atât în cadrul familiilor, cât și din punct de vedere geografic, se perpetuează de-a lungul mai multor generații.¹⁴

Contractul social, statul și sectorul privat

În opinia multor oameni, contractul social este același cu statul social, dar conceptele nu sunt sinonime. Contractul social determină ce trebuie alocat în mod colectiv și de către cine; statul social reprezintă unul dintre mijloacele posibile de alocare. În realitate, în fiecare societate, o mare parte din ceea ce se încadrează în limitele contractului social continuă să fie asigurat de familii – de exemplu, prin munca parentală neremunerată de educare a copiilor, prin punerea în comun a resurselor în perioade de sănătate precară sau de șomaj ori prin achiziționarea de asigurări private.

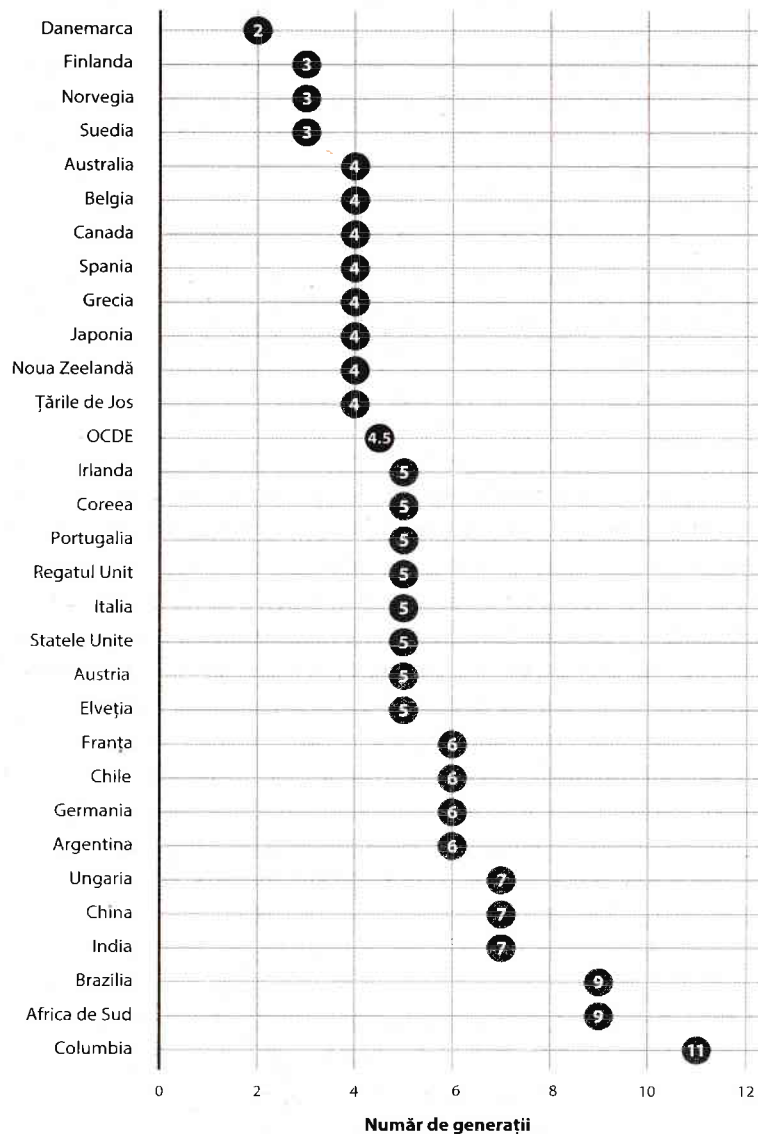

Figura 1. Mobilitate socială: de câte generații este nevoie pentru a trece de la venituri mici la venituri medii în diferite țări?